

THEOLOGIA BIBLICA

Balogh Csaba

Kampeni ösztöndíjas

Próféta – kreatív igemagyarázó vagy ötletszegény epigon?

A prófétai tradíció szerepe az idegen népek elleni próféciaokban

A prófétákról általában kialakult kép szerint az Ószövetség azon alakjai öle, akik Istentől alkalmanként nyert kijelentéssel léptek elő, hogy az Ő tekintélyével elmondják üzenetüket. Ebben a képben ritkán kap helyet az a kérdés, hogy mennyiben volt egyedi Isten eme követéinek üzenete, és mennyire volt meghatározó igehirdetésükben más, korábban elhangzott prófécia? Van-e utalás arra nézve, hogy a próféták kapcsolódtak más próféták üzenetéhez? Ha igen, akkor hogyan viszonyul egymáshoz a régi kijelentés és az új élet-helyzet, amelyben Isten új emberei azt felidéztek? Mennyiben tekinthető ihletett beszédnek a másoktól átvett idézet?

A próféták és a tradíció. Néhány közvetlen utalás

Noha a prófétai könyvek kanonikus sorrendben Ézsaiásnál kezdődnek, vagy időrendi szempontból Kr. e. a nyolcadik században, annál a könyvnél, amelyhez az Ámos nevét csatolták, az Ószövetség más helyen (5Móz 18,9–22) azt állítja, hogy a prófétizmus egy olyan intézmény, amely Mózesig visszanyúlik. Egy másik helyen az Írás már Ábrahámot is prófétának nevezi (1Móz 20,7). Néhány más igevers utal e tisztség tekintélyes régiségére Izráel társadalmán belül.¹

Van a Héber Bibliában néhány közvetlen utalás, amelyből nemcsak az tűnik ki, hogy a próféták maguk is tudatában voltak saját tisztségük múltjának, hanem az is, hogy napirenden voltak mindazzal, amit Isten ihletett emberei évtizedekkel vagy századokkal előttek prófétáltak. Egyes bibliai szövegek feltételezik korábbi próféciaik ismeretét. A Hanániással szemben álló Jeremiás azt állítja, hogy:

A próféták, a kik előttem és előtted eleitől fogva (מִן־הַנְּבִיִּים) voltak, sok ország ellen és nagy királyságok ellen, hadról, veszedelemről és döghalálról prófétáltak (Jer 28,8).²

Még ennél is világosabban hangzik Jer 26,18, amely nemcsak a korábbi prófécia tartalmát tárja elének, hanem az idézett prófétát név szerint is azonosítja:

A móreseti Míkeás prófétát Ezékiásnak, a Júda királyának idejében, és szólt az egész Júda népének, mondván: Ezt mondja a Seregeknek Ura: A Siont megszántják, mint szántóföldet, és Jeruzsálem elpusztul, és e háznak hegyét erdő növi be.³

¹ Vö. Jer 7,25; 25,4; Hós 12,11; Ám 2,11; Zak 7,7.12.

² A Bibliát a revideált Károli fordítás szerint idézem. Az (alkalmankénti) saját fordításom egy * jelöli.

³ Ez az idézet szó szerint megegyezik Mik 3,12-vel. Érdekes az, hogy a Míkeás próféta könyve nem tartalmaz utalást arra nézve, hogy ez a kijelentés az Ezékiás korában hangzott volna el. Úgy tűnik, hogy a hagyomány a prófécia keletkezési körülményeit is megőrizte.

A Mikeás próféciaját itt az „ország vénei” idézik, akik a Jeremiás templom pusztulásával kapcsolatos ítélethirdetésének autentikus voltát mérlegelik. Úgy tűnik, hogy a tradíció, a prófétai üzenet korábbi prófeciákkal való megegyezése súlyos érvek számított a prófécia legitimitásának megítélésében.

A fogság utáni időben Zakariás is abban foglalja össze a prófétai előljárók üzenetét, hogy Istennek eme küldöttei a népet megterésre szólították fel.

Ne legyetek olyanok, mint atyáitok, a kikhez az elébbi próféták kiáltottak, mondván: Ezt mondja a Seregeknek Ura: Térjetez meg kérlek a ti gonosz utaitokról, és a ti gonosz cselekedeteitekből (...) De az én beszédeim és végzéseim, a melyeket szolgálám, a próféták által hirdettem: nem beteljesedtek-é a ti atyáitokon?⁴

Amellett, hogy Isten emberei tudatában voltak a prófétai tradíció eme diakronikus (múltba nyúló) vonatkozásának, találunk utalást arra nézve is, hogy milyen volt a kapcsolat kortárs próféták között (szinkronikus aspektus). Meglepő, hogy az erre vonatkozó közvetlen információ szinte kizárólag prófétai konfliktusokkal kapcsolatos.⁵ Jeremiás például a vele ellenkező prófétákat idézi saját beszédeiben, és ez a konfliktus egy bizonyos értelemben inspirálólag is hat saját üzenetének megfogalmazásában.

Meglepő az, hogy a prófétai szó isteni eredetének igazolása érdekében az Ószövetség nem fektet különösebb hangsúlyt az egymás kortársaiként fellépő „igaz” próféták *communis opinio*-jára. Csak Uriásról olvashatjuk azt, hogy próféciaja megegyezett a Jeremiáséval. A prófétákat sokkal inkább magányos harcosokként mutatja be a Biblia, míg ellenfeleik igen gyakran olyan csoportként lépnek fel, amelyek egy egységes látásmódot képviselnek.⁶ Másrészt azonban a prófétai konfliktus-ábrázolások éppen arról tanúskodnak, hogy szociológiai értelemben a próféták üzenetének egybecsengése igen jelentős szerepet játszott abban, hogy a prófécia igaz és legitim voltát elismerjék annak hallgatói.⁷ Vajon állíthatjuk-e azt, hogy a próféták üzenetének relatív függetlensége (a többség véleményéhez képest) a történelem egy adott pontján elutasításuk egyik fontos oka volt? Mennyire volt független a próféták üzenete?

A próféták identitását tehát hangsúlyozottan meghatározza egyrészt a tradícióhoz (a múltban elhangzott kijelentéshez) való tudatos kötődés, másrészt az elutasítása mindannak, ami az ő megítélésük szerint más irányvonalat és mércét állít a próféták elé.

Némely elszórtan jelentkező közvetlen utalás mellett, amely a prófécia későbbi korban való recepciójával foglalkozik, találunk egynéhány közvetett utalást is a prófétai szövegek egymással való kapcsolatát illetően. E tanulmánynak az a célja, hogy ennek a

⁴ Arra, hogy Zakariás itt a prófécia egyetlen aspektusát emeli ki és nem az a szándéka, hogy az próféciaát általában a megterésre való felhívással azonosítsa, következtethetünk Zak 7,7kk-ből, ahol Zakariás már arról beszél, hogy a próféták igaz cselekedetre szólították fel és a Törőt hirdették (Zak 7,12).

⁵ L. pl. Jer 23,9kk, 29,8kk, 37,19; Ez 13,2kk, Mik 3,5. Egy figyelemre méltó kivétel Jer 26,20: „Volt egy másik ember is, a ki az Ur nevében prófétált, Uriás, Semájának fia, Kirját-Jeánimból, és prófétált e város ellen és e föld ellen, egészen a Jeremiás beszéde szerint.” L. még Jer 23,30 a prófétákról, „akik az én beszédeimet ellopják egyik a másikatól”.

⁶ Vö. Jer 23,13; 27,9; Mik 3,5; Zof 3,4 stb. Természetesen vannak kivételek is: Hós 4,5; Jer 23,11; Jer 28. Egy bizonyos értelemben a „hamis” prófécia is rendelkezik egyfajta tradícióval. Ennek üzenete legtöbbször az üdvprófécia keretén belül helyezkedik el. Az üdvprófécia az ókorban a kultuszi prófécia általános formája volt. A kultuszi prófécianak ez a tradíciója az is, amelyben Hanániás, a Jeremiás ellenfele állott (Jer 28), és nem az észaiási Sión-tradíció vonala, mint azt egyes magyarázók gondolják (vö. G. Quell, *Where und falsche Propheten*, Gütersloh 1952).

⁷ Lásd 1Kír 22,8kk. Az itt található motívum, hogy valamely királyi döntés több próféta közös kijelentésének alapján születik meg, az ókori Közel-Kelet irodalmi archívumában gyakran jelentkezik. Ha a prófécia a hallgatói elvárásoknak nem tett eleget, meg lehetett tagadni az engedelmséget, sőt olykor még a prófétát is megbüntették (1Kír 22; 4Móz 24,11; Jer 29,24–27; 32,2–3; 38,14–15; 43,2).

tradíciónak a jelenlétét és szerepét vizsgálja olyan szövegek esetében, amelyeket tárgyuknál fogva idegen népek elleni próféciaíknak nevezünk.⁸ A kérdés, amely itt megfogalmazódik az, hogy mennyiben voltak a próféták tudatában a korábbi idegen népekről szóló próféciaíknak, milyen mértékben kap helyet a tradíció, azaz az ebben a tárgykörben elhangzó korábbi prófétai kijelentés saját igehirdetésükben, illetve hogyan viszonyul a régi üzenet az új kontextushoz, amelybe utólag felvételik? Tekintettel arra, hogy a rendelkezésünkre álló igen terjedelmes anyag túlnövi egy ilyen mértékű esszé kereteit, legyen elég itt néhány szemléletes példát megemlíteni. Ugyanakkor, annak a veszélynek elkerülésére, hogy a prófécianak a tradícióhoz való viszonyát pusztán mint korlátozott jelenséget értelmezzük, fontos az, hogy a témát lehetőség szerint átfogó módon közelítsük meg.

Prófécia és tradíció. Közvetett utalások

Az idegen népekről való prófétálás már önmagában véve egy olyan *forma*, amely Hóseás könyvétől eltekintve mindenik prófétai írásban megtalálható.⁹ Természetesen a prófétálásnak ez a formája az ókori Közel-Kelet más népeinél is ismeretes.¹⁰ Ám izgalmas kérdés megvizsgálni azt, hogy Izráel történelmében belül hogyan jelentkezik ennek a hosszú tradíciónak a hatása.

Elsősorban az a kérdés foglalkoztat, hogy vajon létezik-e a prófétáknál egyfajta módja annak, ahogyan tartalmilag az idegen népekről prófétálnak. Van-e arra való utalás, hogy ezek a próféciaíak csakugyan kapcsolatban vannak egymással? Ezenkívül figyelmet érdemel az is, hogy egy adott népnek címzett kijelentésben szereplő motívum miképpen vétetik fel egy más néphez szóló próféciaiba. Fontos kérdés, hogy milyen hermeneutikai szabályok érvényesülnek ebben az esetben?

A különböző prófétai szövegek közötti kapcsolat kérdése különösen is időszervi probléma abban az esetben, ahol egy A szöveg szókapcsolatai vagy adott esetben egész mondatai egy B szöveg elemeivel szó szerint, vagy majdnem szó szerint megegyeznek.¹¹ Ez a jelenség igen gyakran megfigyelhető Jeremiás könyvében, de korlátozottabb mértékben jelen van más prófétai könyvekben is.

⁸ Ez a választás egyrészt a rendelkezésre álló hatalmas anyag szükségszerű korlátozása. Másrészt ezek a szövegek különösképpen is alkalmasak ilyen kutatásra, mert a témakör nagyvonalakban minden esetben közös marad.

⁹ Tágabb értelemben ide sorolhatjuk mindazokat a próféciaikat, amelyek akár kimondottan egy idegen népnek címzettek, akár harmadik személyben tárgyalva egy nép (vagy több nép) sorsának kérdését feszegetik. Tulajdonképpen olyan szövegek is ide sorolhatók, amelyek általában – és nemcsak konkrétan – foglalkoznak a pogány népekkel. A definíciót illetően vannak ugyan eltérő vélemények. L. erről D. L. Christensen, *Prophecy and War Oracle in Ancient Israel*, Berkeley 1975, 1–15 és B. Huwlyer, *Jeremia und die Völker*, Tübingen 1997, 1–5. Eltekintve attól, hogy ezen próféciaíak fókuszában egy Izráeltől különböző nép áll, aligha lehet azt állítani, hogy van más számottevő különbség azon próféciaíakhoz viszonyítva, amelyek direkt módon Izráelnek szólnak. Idegen népekkel kapcsolatos próféciaíat a Zsoltárokból is találunk (Zsolt 2; 60; 87).

¹⁰ Idegen népekkel kapcsolatos próféciaíakkal találkozunk a Mariban talált királyi archívum iratai között is, illetve az újasszír uralkodók dokumentumaiban.

¹¹ Az ószövegségi prófétáknál található idézetek általános áttekintéséhez és az ezzel kapcsolatos kutatástörténethez lásd R. L. Schultz nemrég megjelent átfogó monográfiáját (R. L. Schultz, *In Search for Quotation. Verbal Parallels in the Prophets*, Sheffield 1999). Idegen népekkel kapcsolatos próféciaíakkal találkozunk a Mariban talált királyi archívum iratai között is, illetve az újasszír uralkodók dokumentumaiban (l. röviden Balogh Cs., „Isten embere és az istenek emberei. Próféták és prófétálás az ókori Közel-Keleten és ennek jelentősége a mai ószövegségkutatásban”, *RSz* 2003, 26).

Jeremiás az idegen népek elleni prófeciáit egy Ámos könyvből vett idézettel foglalja össze,¹² mely könyv – mint azt látni fogjuk – igen fontos szerepet játszott a Jer 46–51 néhány prófeciájának megszerkesztésében.

Ám 1,2^{*13} A Sionról harsog (אֲשִׁי) az ÚR és
Jeruzsálemből hallatja hangját
(יְהוָה קוֹלֵהוּ).

Jer 25,30* A magasságból harsog (אֲשִׁי) az ÚR,
és szent lakhelyéből hallatja hangját
(יְהוָה קוֹלֵהוּ).

Akárcsak Ámos könyvében, Jeremiásnál is ez vezeti be az idegen népekkel kapcsolatos prófeciákat. Úgy tűnik, hogy a szerző már itt tudunkra adja, hogy az elkövetkező kijelentések sorát úgy kell tekintenünk, mint Ámos hasonló jellegű kompozícióját Ám 1–2-ben.

Egyiptom

Azt a tényt, hogy Jeremiás könyve az Ámos prófeciából gondolatokat kölcsönöz, már a komplexum első orákuluma, az Egyiptomnak szóló kijelentés is bizonyítja. Jer 46,6 szóhasználatában Ám 2,14 alap gondolatai elevenednek meg, amely igencsak nyilvánvaló, főként a héber szöveget olvasva:¹⁴

Ám 2,14 Elvész azért a futás a gyorstól,
és nem erősíti meg az erőst az ő ereje,
és a hős nem menekedhetik.

Jer 46,6 Nem futhat el a gyors, és az erős sem
menekülhet el; [észak felé, az Eufrátes
folyó mellett] legyőzetnek és elhullanak.]

Tartalmilag ezek a versek hasonlóságot mutatnak Ám 9,1 utolsó mondatával. Az Ám 9 azért is igen jelentős, mert abban egy másik képet is találunk, amely itt Jer 46-ban visszatér. Ám 9,5 Egyiptom apadó és dagadó folyójáról beszél. Ehhez igen hasonló a kép is, amely Jer 46,7-ben jelenik meg.¹⁵

Feltűnő itt az, hogy egy gondolat, amely elsősorban Izráelnek szól (Ám 2,14) egy olyan prófeciában kerül elő, amelynek most Egyiptom a címzettje. Jeremiás egy teljesen más történelmi kontextusban alkalmazza ezt a próféta idézetet. Az egyiptomiakra jövő veszedelem ugyanolyan színekben jelenik meg, mint Izráel veszedelme Ámos prófeciájában. Lehet, hogy ezt az újraértelmezést megkönnyítette az, hogy Ám 9,5 *Egyiptom* folyójáról beszél. De ami előbb még Ám 9,5-ben Izráellel és a világgal kapcsolatos szimbólum, azt Jeremiás Egyiptomnak szóló vészjelként fogja fel.

Jeremiás ugyanezen prófeciájában használ egy másik metaforát is: a JHVH haragjának napja (יּוֹם נִקְמָתוֹ) Jer 46,10-ből később a Babilon elleni prófeciában is jelentkezik (Jer 51,6), és ismerős számunkra Zof 1,7–8-ból is (vö. Ézs 13,3,6). Ezt a napot, mint

¹² A Jeremiás könyvének 25. fejezete egy helyen említi mindazon idegen népeket, akik ellen elhangzik a 46–51. részek prófeciája. Az általunk ismert héber masszoréta szöveg a könyv felosztása tekintetében eltér a görög Szeptaugintától, amely az idegen népek elleni prófeciákat közvetlenül a Jer 25,13a után helyezte el (a 25,13b és következő versek a görög fordításban a kollektív végén, a 32,13-ban térnek vissza). A héber szövegben ez a komplexum a 46–51. részekben található. Emellett a görög verzió a prófeciák sorrendje tekintetében is különbséget mutat a héberhez képest (a görög szöveg sorrendje: Élám, Egyiptom, Babel, Filisztea, Edom, Ammon, Kédár, Damaszkusz, Moáb). A Jeremiás könyve két verziójának komplex jellegéről és azok egymáshoz való viszonyáról l. röviden Rózsa H.: *Az Őszivetség keletkezése*. (2. kiadás) Budapest 1996, 2. köt., 169–185.

¹³ Ezt a szöveget hasonló kontextusban Jól 3,16 (héber 4,16) is idézi.

¹⁴ Vö. Jer **וַיִּבְרַח לְאֵי-מִלְטָה נַפְשׁוֹ** | **וְאֵל-יְהוָה יִנְקָהוּ** | **אַל-יָנוּס הַקָּלֵל** | Ám **וְאֵל-יְהוָה יִנְקָהוּ**, Jer **וְאֵל-יְהוָה יִנְקָהוּ** | **וְאֵל-יְהוָה יִנְקָהוּ** | Ám **וְאֵל-יְהוָה יִנְקָהוּ**.

¹⁵ J. R. Huddleston azt állítja, hogy a Jer 46,7-ben található költői képek eredete nem Egyiptomban, hanem Mezopotámiában keresendő (l. J. R. Huddleston, „Who is This That Rises Like the Nile? Some Egyptian texts on the Inundation and a Prophetic Trope”, in: *Fortunate the Eyes that See. Essays in Honor of David Noel Freedman in Celebration of His Seventieth Birthday* [szerk. A.B. Beck et al.], Grand Rapids, 1995, 338–63, főként 360–63). Ám Jer 46,7-nek mind az Ám 9,5-höz való viszonya, mind pedig saját kontextusa ezt a feltételezést megkérdőjelezi.

JHVH áldozata napját (זֶבַח לַיהוָה) jellemzi a próféta, amely kifejezést Zofóniásból ugyancsak ismerünk. Emellett megfigyelhető a hasonló szóhasználat az Ézs 34 Edom ellen szóló prófécijában (Ézs 34,6.8). Jer 46,10 és Ézs 34,6 használja a JHVH vértől megittasodott kardjának képét is. A közös szóhasználat ilyen mértékű koncentrációja elárulja azt, hogy a gondolat egy közös tradícióban gyökerezik. Ugyanakkor itt is érdemes megfigyelni azt, hogy ugyanaz a hasonlat vagy költői kép miképpen kerül alkalmazásra különféle történelmi szituációkban, illetve igen különböző címzettekkel kapcsolatban.

Moáb

Ha a Jeremiás Moábról szóló igen terjedelmes próféciját (Jer 48) Ézs 15–16-tal vetjük össze, hamarosan kiderül, hogy a két szöveg egymással több mint tíz esetben szinte szó szerint megegyezik, némely esetben pedig a Jeremiás prófécijája más prófécikkal mutat rokonságot.¹⁶ Természetesen ezt a jelenséget különbözőképpen lehet értelmezni. Lehetséges, hogy a két prófécia nem áll közvetlen kapcsolatban egymással. J. Bright feltételezése szerint a Jer 48 nincs közvetlenül az Ézs 15–16 hatása alatt, hanem szerinte mindkét próféta egy régi siratóénekre alapozta igehirdetését. Ezek az Izraelben ismert Moáb-dalok Jeremiás és Ézsaiás tanítványainak munkái során kerültek a próféták jelenleg ismert könyveibe.¹⁷ Másrészt Blenkinsopp újonnan megjelent Ézsaiás-kommentárjában annak a véleménynek ad hangot, hogy nem az Ézsaiásnál, hanem a Jeremiás könyvében található szöveg az elsőrendű, és szerinte Jeremiás őrizte meg az eredeti verziót kisebb szövegegységek formájában.¹⁸

Mégis legtöbb exegetának az a véleménye, hogy Jeremiás Ézsaiásra alapozta próféciját.¹⁹ Igaz ugyan, hogy a Jeremiás héber szövege egy, a 4Móz 21-ből ismert régi Moáb-éneket is feldolgozott. Ám ez semmiképpen nem jelenti azt, hogy azok a részek, amelyek Ézsaiás könyvével megegyeznek, hasonlóképpen egy régi siratódalra vezethetők vissza. Arra ugyan nehéz választ találni, hogy Ézsaiás maga egy régi dalból idézett-e, vagy maga írta a prófécia.²⁰ Még ha feltételeznénk is, hogy Ézsaiás egy régi éneket dolgozott fel itt, nyilvánvaló, hogy Ézs 15–16-ban ez az ének már prófécia formájában

¹⁶ Vö. Jer 48,5 | Ézs 15,5b; Jer 48,29 | Ézs 16,6; Jer 48,31 | Ézs 16,7; Jer 48,32a.d | Ézs 16,9; Jer 48,32 | Ézs 16,8; Jer 48,33 | Ézs 16,10; Jer 48,34a.b | Ézs 15,4a.b és 15,5; Jer 48,34d | Ézs 15,6; Jer 48,36 | Ézs 16,11 (15,5); Jer 48,37 | Ézs 15,5c és 15,6. Emellett Jer 48 két verse szó szerint megegyezik egy, a 4Móz 21-ben található régi regös ének (לְשִׁירָה) két versével: Jer 48,45 | 4Móz 21,28; Jer 48,46 | 4Móz 21,29 (a Septuaginta Jeremiásban ezt a két idézetet nem tartalmazza). Ugyancsak megfigyelhető a hasonlóság Ézs 24 két versével: vö. Jer 48,43 | Ézs 24,17 és Jer 48,44 | Ézs 24,19.

¹⁷ J. Bright: *Jeremiah*. New York 1965, 322. O. Proksch hasonlóképpen vélekedik Ézs 16,6–12 esetében (O. Proksch: *Jesaja I*. Leipzig 1930, 222–23). Gray pedig úgy véli, hogy a Jer 48 szerzője számára Ézs 15,7b–16,6 ill. 16,12 ismeretlen volt, mivel ennek nincsen párhuzama a Jeremiás könyvében (G. B. Gray: *The Book of Isaiah*. Edinburgh 1912, 271–72).

¹⁸ Blenkinsopp: *Isaiah 1–39*. New York 2000, 297–98.

¹⁹ L. Volz: *Der Prophet Jeremia*. Leipzig 1928, 387; B. Huwylér: *Jeremia*. 187. Schultz: *In Search for Quotation*. 307–29. Wildberger szerint Jeremiás valóban Ézsaiásból idéz, de nem az általunk ismert prófécijából, hanem abból, amelyben a nem párhuzamos szövegek nem fordultak elő (H. Wildberger: *Jesaja 1–12*. Neukirchen-Vluyn 1972, 605.).

²⁰ Hítzig azt feltételezi, hogy ez a Moáb-siratóének második Jeroboám korára megy vissza, akiről ismert, hogy küzdött a Moábitákkal, és szerinte Jonás, az Amittai fia ennek az éneknek a szerzője (l. Proksch: *Jesaja*. 208.). Ezt azonban nem lehet bizonyítani. Bárhogy legyen is, Blenkinsopp gondolata, miszerint az eredeti ének első formájában egy természeti katasztrófával lenne kapcsolatos, aligha állja meg a helyét. A költemény alaphangja a gyász, a vitézek siralma (Ézs 15,4). A természeti csapás, vagy a termény elpusztításának képét viszont akkor is alkalmazza az Ószövetség, amikor az ellenség dúlásáról van szó (vö. Ézs 19,4kk; Hab 3,17, stb.; itt Ézs 16,8–9).

jelenik meg. Ez azt jelenti, hogy JHVH közvetlen beavatkozása, a prófétai igehirdetés egyik jellemzője, itt már hangsúlyozottan jelen van. Ézs 15,9 szerint JHVH az, aki „új romlást hoz” Dimonra. Az itt megszólaló „én” már nem a siratódal énekese, hanem az, aki az eseményeket koordinálja. Ézs 16,10-ben is JHVH az, aki elveszi az örömet a sajtókból és véget vet a víg éneklésnek.

Másrészt, ha ezt a költeményt Jeremiás prófécijával hasonlítjuk össze, nyomban világos lesz, hogy ez utóbbiban a siratóénekről a próféciaira való átmenet még gyakoribb, mint Ézsaiásnál. JHVH, mint a leírt események aktív résztvevője nyilvánvalóan jelen van olyan helyen is, ahol az eredeti siratódalban erről még nem volt szó:

Ézs 16,6* Hallottuk Moáb kevélységét, a felettébb kevélyét, gőgjét, kevélységét, dühét (עֲבָרָתוֹ), és az ő fecsegése nem igaz (לֹא־כֵן בְּדִיּוֹ).

Jer 48,29 Hallottuk a Moáb kevélységét; igen kevély; az ő felfuvalkodását és kevélységét, kérkedését, és az ő szívének elbizakodottságát.

Jer 48,30* Én ismerem, azt mondja az Úr, az ő dühét (עֲבָרָתוֹ), és az ő fecsegése nem igaz (לֹא־כֵן בְּדִיּוֹ), és nem igaz a cselekedete sem.

Nyilvánvaló, hogy Jeremiás tovább bővíti az eredeti próféciaát, amelyben még nem volt szó JHVH beavatkozásáról. Egyébként az „azt mondja az Úr” (נְאֻמֵי־יְהוָה) itt is, akárcsak a Jer 48,35-ben lehet arra való utalás, hogy a szerző egy korábbi próféciaát idéz. Ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy Jeremiás nem egyszerűen egy Ézsaiástól független siratódalt ismert, hanem nyilvánvalóan annak a prófétai formáját, amint azt a Jer 48,33 is igazolja.²¹ Így igen kétséges marad az, hogy Jeremiás verziójának más szöveg szolgált volna alapul, mint magának Ézsaiásnak az igehirdetése.

Ézs 16,10 Elvételtem a vígság és öröm a kertből, és a szőlőkben nem vígadnak és nem kiáltanak, bort sajtókban nem nyom a bornyomó, véget vettem a víg éneklésnek.

Jer 48,33* Elvételtem a vígság és öröm a kertből és a Moáb földéről, és a kádakból kifogyasztom a bort, nem sajtolnak örömszajjal; az éneklő nem énekel.

Ismét csak azt látjuk, hogy Jeremiás kibővíti és átformálja az Ézsaiásból ismert gondolatot. Blenkinsopp előbb említett nézetével ellentétben ez ismételten azt húzza alá, hogy Jeremiás próféta használta az Ézsaiásból ismert próféciaát. Figyeljük meg a következő verseket:

Ézs 16,12 És lesz, hogy meg fog tetszeni, hogy Moáb a magaslaton elfáradt, és hogy templomába meg imádkozni, de nem mehet!

Jer 48,35 És kifogyasztom Moábból, azt mondja az Úr, a ki a magaslaton áldozik és füstöt gerjeszt az ő isteneinek.

Az is lehet, hogy Ézs 16,12 is már az Ézs 15,2-re épít.²² Ám mindenképpen világos az, hogy Ézsaiás szövege ezen a ponton is befolyásolta Jer 48,35-t. Figyeljük meg ismételten a נְאֻמֵי יְהוָה kifejezést, amely mintegy idézőjel szerepét tölti be ezen a helyen.²³ Jeremiás itt is hangsúlyozza azt, hogy a bekövetkező esemény JHVH beavatkozásaként történik.

²¹ Ez ellentmond Wildberger feltételezésének, hogy az „eredeti” verzió pusztai siratódal lett volna (Wildberger: *Jesaja*. 605.). Amint már előbb szó volt róla, Wildberger azt állítja, hogy az eredeti verzió tartalmazta a mind Jeremiásnál, mind pedig Ézsaiásnál előforduló részeket. Amint látjuk, ez a Wildberger által eredetinek feltételezett ósverzió is több, mint pusztai siratódal.

²² Lásd B. C. Jones: *Howling over Moab*. Atlanta 1996. 101–102.

²³ Lásd itt még Ézs 24,17–18 és annak Jer 48,33–34-be való felvételét, ahol ugyanúgy jelen van a נְאֻמֵי־יְהוָה kifejezés. Mind ez a tényező, mind pedig a tipikusan jeremiási kiegészítés שְׁנַת פְּקֻדָתָם amellett érvel, hogy ebben az esetben is Jeremiás idézi Ézsaiást (szemben Huwylér véleményével [vö. Huwylér: *Jeremia*. 176.]).

Bár felületes olvasásnál valószínűleg elkerüli a figyelmünket, ám ha alaposabban szemügyre vesszük az Ézs 16,1kk-t, akkor ebben az esetben is megfigyelhető, hogy Jer 48,28 szerzője ismerte ezeket a verseket.²⁴ A két prófécia összekapcsolódását erősíti meg az, hogy mindkét szöveg ezen a helyen Moáb menekültjeiről beszél, mindkettő ebben egy madár képét alkalmazza és mindkettő a מַלְאָךְ-t említi Moáb déli részén Edom határában (Jer 49,16), mint Moáb menekültjeinek lakhelyét. Akárcsak Ézsaiásnál, Jer 48-ban is ez a rész alkotja az átmenetet a prófécia másik egységére.

Jeremiás két alkalommal erősen eltérő sorrendben helyezi el az idézett verseket. Így az Ézs 15,5-nek megfelelő párhuzamos rész nem ott kerül elő, ahol Jeremiás az Ézsaiásban ehhez kapcsolódó verseket idézi, hanem a Jer 48,5-ben, egészen Jeremiás próféciájának kezdetén. Hasonlóképpen az Ézs 16,11–12 párhuzama a többi ehhez kapcsolódó verstől távolabb a Jer 48,35–36-ban található.

Nemcsak az lesz így nyilvánvaló, hogy Jeremiás az Ézsaiás próféciájára alapoz²⁵ – nem fordítva tehát és nem egy attól független szövegre – hanem az is, hogy Jeremiás könyvében ezek a versek más kontextusba kerülnek. Jeremiás saját üzenetének keretében mondja el. Nincs nála már szó arról, hogy Júda lenne a menedék Moáb menekültjei számára, mert más most a kapcsolat Moáb és Júda között, mint akkor, amikor Ézs 16,2kk elhangzott. Moáb magatartása is más (Jer 48,7.26–27.36.42). Ugyanúgy az ellenség is, amelynek leírása Ézsaiásnál hiányzik, itt a Jeremiásban gyakran szereplő 'pusztító' (שָׂרֵף Jer 48.8.18.32) nevet kapja. Jeremiás hangsúlyt fektet arra, hogy a Moábra következő ítéletet teológiailag megalapozza. Ez is oka lehet annak, hogy az Ézsaiás pozitívabb hangzású részeit nem vette fel saját próféciájába.²⁶

Zofóniás Moáb-próféciája terjedelmét tekintve sokkal rövidebb. Ám megfogalmazásában ez a szöveg is sokban emlékeztet a fent vizsgált versekre. Zof 2,8 párhuzamban áll Jer 48,29 és Ézs 16,6 tartalmával. Természetesen ebben az esetben az intertextuális viszonyok vizsgálata sokkal inkább spekulatív, mint ott, ahol megfelelő mennyiségű összehasonlítható anyag áll rendelkezésünkre. De a „hallottam” | „hallottuk” és a „gyalázat” | „szidalom” motívuma itt is utalás ebbe az irányba.²⁷

A Zofóniással való kapcsolat mellett némely vers Hóseás próféciájára utal. Jer 48,38 Moábot „semmirekellő edénynek” nevezi. A próféta már korábban is használta

²⁴ Gray (mint sokan mások) azt feltételezte, hogy Jeremiás egy olyan ézsaiási próféciát használt, amelyben Ézs 15,7b–16,5 még nem szerepelt (Gray: *Isaiah*. 271; hasonlóképpen Wildberger: *Jesaja*. 606.). Ezzel szemben már König és Jones számolnak azzal, hogy Jeremiás e verseket is feldolgozta (E. König: *Das Buch Jesaja*. Gütersloh 1926, 190; Jones: *Howling*. 99–101.). Gray és Wildberger álláspontja azért is kérdéses, mert ha Jeremiás ezt nem idézte volna, akkor sem bizonyos az, hogy ebből mindjárt azt a következtetést kellene levonni, hogy az eredetiben ez nem állt benne. Ézs 15,1–2 hasonlóképpen nem kerül elő Jer 48-ban, és mégis mindenki elismeri azt, hogy az Ézsaiás próféciájának szerves része volt. Néhány vers elhagyása más, szándékos okokkal is magyarázható, amint azt később látni fogjuk.

²⁵ Ézsaiás Jeremiásra gyakorolt közvetlen hatása magyarázatot ad néhány technikai kérdésre is a próféciák hagyományozását illetően. Huwyler amellett foglal állást, hogy az idézetek egymástól való eltérése azzal lenne magyarázható, hogy szóbeli hagyományozással van itt dolgunk (Huwyler: *Jeremia*. 188.). Ám az Ézs 15–16 felépítésének ismerete már megkérdőjelezi ezt. Sokkal valószínűbb az, hogy a nem szó szerinti idézet annak tulajdonítható, hogy a próféta szándékosan és megfontoltan alakította az ismert próféciát. Lásd alább.

²⁶ Az aki Ézs 16,13–14-t az előtte levő próféciához csatolta valószínűleg hasonlóképpen úgy látta, hogy az előtte levő orákulum nem beszélt elég elítélően Moábról (vö. „de most” Ézs 16,13-ban).

²⁷ Bár a kifejezés ez utóbbi esetben eltérő (Zof 2,8 a מַלְאָךְ-t használja, de a 2,10-ben már a מַלְאָךְ-t), ez nem ok arra, hogy ezt a hipotézist megkérdőjelezzük. Azokon a helyeken, ahol az idézet nyilvánvaló, ott is láttuk, hogy a második szöveg az elsőtől található szavaknak gyakran a szinonimáit alkalmazza. Ebből a szempontból különösen is lényeges összevetni Jer 48,5 | Ézs 15,5 [מַלְאָךְ | מַלְאָךְ]; Jer 48,32 | Ézs 16,8 [שָׂרֵף | שָׂרֵף], stb. Egyesek a párhuzamos szövegek alapján kezdték el átjavítani egyik vagy másik textust. Ennek a veszélyére figyelmeztet többek közt McKane (W. McKane: *Jeremiah*. Edinburgh 1996. 1192).

ezt Jojákin királlyal kapcsolatban, és mindez valószínűleg Hós 8,8-ra utal, ahol ez annak az Izraelnek a szimbóluma, aki asszimilációja következtében nem őrizte meg más népekkel szembeni egyediségét. Ez ismételten egy példája annak, hogy a különböző prófétai képek miképpen kerülnek alkalmazásra ige eltérő körülmények között.

Ammon

Az Ammon elleni prófécia Jer 49,1–6-ban az Ámos hasonló témájú igehirdetésével mutat rokonságot (Ám 1,13–15). Jer 49,1 az Ám 1,13-hoz hasonlóan azért hirdet ítéletet, mert az ammoniták izraelita területeket foglaltak el Gádban, illetve Gileádban. Az Ámosban előforduló „harc napja” (יִום מִלְחָמָה) Jeremiásnál egy elkövetkező nap lesz, amikor a népek sorsa megfordul és „Izrael birtokolja azokat, a kik most őt birtokolják”. Az ámosi háttérre utal „harckialtás a háború napján” (תְּרוּעָה בְּיוֹם מִלְחָמָה) kifejezés is Ám 1,14-ben és annak Jer 49,2-ben megjelenő párhuzama (תְּרוּעַת מִלְחָמָה). Emellett a tűzgyújtás motívumát Ám 1,14-ből (הַצְתִּי אֵשׁ) Jer 49,2 ugyanazokkal a szavakkal visszahangozza, bár mondattanilag kissé másabb megfogalmazásban (בְּאֵשׁ הַצְתָּנָה).²⁸ Az Ám 1,15-tel való kapcsolatot egy majdnem szó szerinti idézet támasztja alá:

Ám 1,15* És fogságba megy az ő királyuk
(מִלְכָם); ő maga és vele fejedelmei is,
ezt mondja az Úr!

Jer 49,3 mert Milkom (מִלְכָם)²⁹ a fogságba megy,
papjai és fejedelmei is vele együtt.

Az eredeti verzió Ám 1,15-ben a királyról és annak tanácsosairól beszélt. A Jeremiás idézete már az ammonita istenségre vonatkozik, ami nem igényelt különösebb módosítást, hiszen a héber szöveg mássalhangzóin semmit nem kellett változtatni. Egyébként ez a tény, hogy Jeremiás itt a szöveget másképpen alkalmazza, ismét utalhat arra, hogy ő nem a szóbeli hagyományt ismerte, hanem az írott prófeciát. A prófécia a Jeremiás könyvében található idegen népek elleni beszédeken belül párhuzamot mutat némely más szöveggel. Így itt is megtalálható a gazdagsággal való dicsekvés képe (vö. Jer 48,7 és 9,23). Ammon veszedelme párhuzamos a Jer 48,43k-vel és főleg a Jer 49,32-vel. Érdekes megfigyelni azt, hogy az ítélet eredeti motívációját az első versből a következőkben váltja egy másik, az önteltség képe, amellyel hasonló témájú prófeciában gyakran találkozunk. Tekintettel arra, hogy ez a prófécia több másikkal van kapcsolatban, ezt a hangsúlyeltolódást aligha kell úgy értékelni, mint egy másik szerző munkáját.³⁰

Igen jelentős ezt az egységet is a Zofóniás hasonló Moáb-Ammon prófeciájával egybevetni. Úgy tűnik, hogy Zofóniás a Jeremiás Ammon és Moáb prófeciáját egyetlen orákulumban dolgozta fel röviden. Fentebb már szó volt a Moáb prófeciával való kapcsolatról. Zofóniás a Moáb csúfolódása mellett említi az „Ammon fiainak szidalmait, a melyekkel gyalázták népemet, és felsuwalkodtak az ő határok ellen”. Ez utóbbi motívum nem más, mint az a honfoglalás, amelyről Jer 49,1 beszél. Ugyancsak feltűnő az is, hogy Zof 2,9-ben visszatér a Jer 49,2-ből ismert üdvígéret:

Jer 49,2 Izrael birtokolja azokat, a kik most őt
birtokolják, azt mondja az Úr.

Zof 2,9 népem maradéka prédálja fel őket, és
nemzetségem ivadécai bírják majd őket.

²⁸ Feltűnő, hogy Ámos csak ezen a helyen használja a יָצַח igét, minden más esetben a אֵשׁ שֶׁלְחָתִי kifejezést.

²⁹ A masszoréták a szöveget מִלְכָם-nak vokalizálták. Az ennél korábbi szövegolvasatot megőrkítő fordítások (görög, szír) a מִלְכָם vokalizációt erősítik meg, akárcsak az ezzel párhuzamos Jer 48,7.

³⁰ Ha feltételezzük, hogy Jer 49,1–6 egyrészt Ámos szövegének feldolgozása, de az ugyanakkor más, Jeremiás könyvében belüli beszédekhez is kapcsolódik, akkor elkerülhetetlen, hogy ezek az idézetek egyazon szövegen belül egyfajta intertextuális konfliktust eredményezzenek, szemben Huwylér véleményével.

Igaz ugyan, hogy Jeremiásnál a hangsúly másutt van, mint Zofóniásban, t.i. abban, hogy a szerepkörök majd megcserélődnek, míg Zofóniásnál a honfoglalás Moáb és Ammon pusztulásának következménye.³¹

Edom

A hasonlóságok nyilvánvalóan jelen vannak akkor is, ha a Jer 49-ben található Edom-ellenes próféciaát Abdiás könyvével vetjük össze. Jer 49-ben ezenkívül számos olyan mondat található, amely megegyezik Jeremiás könyve valamelyik más próféciajának gondolataival.³² A kérdés azonban, hogy hogyan viszonyul egymáshoz Jer 49 és Abdiás prófécija, bonyolultabb itt, mint az előbb idézett példákban.³³

Egyes tudósok szerint Abdiás volt az, aki Jeremiástól idézett. B. Dicou ezt a kérdést részletesen tárgyalja monográfiájában.³⁴ Szerinte a párhuzamos szövegek szókincse jeremiási eredetre utal. Ám érvelése úgy tartalmában, mint metódusában támadható.³⁵ Dicou szerint az eredeti prófécia a következő versekből állt: Jer 49,9–10a., 14–16. Ezzel azonban fennáll az a probléma, hogy ez a prófécia ebben a sorrendben semmiképpen nem alkot egy összefüggő szövegegységet, amit ő maga is megsejtett. Annál furcsábban hangzik azonban következtetése, miszerint noha Jeremiásban található az eredeti prófécia, mégis Abdiás őrizte meg az eredeti sorrendet.³⁶ Ez a konklúzió különös ott, ahol Dicou mindenáron a jeremiási szöveg elsőbbségét akarta bizonyítani. Nem ad magyarázatot arra, hogy hogyan és miért rendeződött át a szöveg Jeremiás könyvében, és főleg arra nem, hogy honnan tudta Abdiás, hogy melyik volt a szöveg helyes sorrendje akkor, amikor Dicou szerint Abdiás azt a jeremiási szöveget ismerte, amely már átment egy redakción. Dicou következtetése sokkal inkább *redactio ad absurdum*-ként értékelendő.

³¹ Az általános véleménnyel ellentétben Huwylér mellett érvel, hogy Jer 49,2b szervesen hozzátartozik az első vershez. Ám ő maga Jer 49,1-t és 2b-t együtt, mint deuteronomista betoldást értékeli az eredeti Jer 49,2a., 3–5-höz viszonyítva (Huwylér: *Jeremia*. 197–199.). De Huwylér elsőrendű és másodrendű szövegeket illető véleménye erősen kérdéses marad annak fényében, ami fentebb elhangzott. Az Ámos idézetek, amelyek úgy az 1., mint a 2a és 3. versben jelen vannak, a szöveg koherenciáját erősítik meg.

³² Jer 49,7 | Abd 1,1a; Jer 49,9 | Abd 1,5; Jer 49,10a | Abd 1,6; Jer 49,14 | Abd 1,1; Jer 49,15 | Abd 1,2; Jer 49,16 | Abd 1,3.4. A következő igeverseket megtaláljuk a Babilon-ellen írt próféciaiban: Jer 49,17 | Jer 50,13b; Jer 49,18 | Jer 50,40; Jer 49,19–21 | Jer 50,44–46.

³³ Lásd a különböző szemléletek bemutatását Wehrlénél (Wehrle: *Prophetie und Textanalyse*. Sankt Ottilien 1987. 12–13.).

³⁴ B. Dicou: *Edom, Israels Brother and Antagonist. The Role of Edom in Biblical Prophecy and Story*. Sheffield 1994. Véleményét osztja ebben a tekintetben Raabe (P. R. Raabe: *Obadiah*. New York 1996, 22kk) és Renkema (R. Renkema: *Obadja*. Kampen 2000, 31.) is.

³⁵ Eredményének ingatag volta főképpen annak tulajdonítható, hogy kutatását egyetlen szövegegységre (Jer 49,1–6) szűkítette, és nem tartja szem előtt a jeremiási komplexum sajátosságait. Ugyanez érvényes Raabe-ra is. Dicou néhány kifejezést Jeremiás könyvére szeretne korlátozni (Dicou: *Edom*. 93.), ám ez mindvégig kérdéses marad. Minden okunk megvan arra, hogy megkérdőjelezzük azt a módszert, amely szerint a néhány versből álló Abdiás könyvének szókincset a sokkal terjedelmesebb Jeremiáséval hasonlítja össze. A jeremiási prófécia elsőbrendűségének igazolásában Dicou gyakran furcsa következtetésekre jut. Például szerinte az a tény, hogy a Jer 49,7.12–13 idézete Abdiásnál nem annyira szó szerinti, mint más idézet, arra utal, hogy ezek a versek Jeremiás könyvében későbbi adalékok, bár Abdiás már ismerte őket (*Edom*, 92.). Azaz mintha azt sugallná, hogy Abdiás következetesen más metódussal idézett, amikor ezeket a szövegeket felvette próféciajába (*Edom*, 101–102.), ami persze igen furcsa konklúzió. De magyarázatában nem ritka a nyilvánvaló ellentmondásosság is. Azt állítja ugyanis, hogy a Jer 49,8, 10b–13 hiánya Abdiásnál arra utal, hogy Abdiás nem ismerte ezeket a verseket, mert azokat később tették hozzá (*Edom*, 93.). Korábban azonban ugyanezeket a verseket a Jer 49,7kk azon szerkesztési fázisába sorolta, amelyben Jer 49,7.12–13-at is elhelyeztek az Edom-próféciaiban, amelyről azonban Dicou feltételezte, hogy Abdiás számára ismerősek voltak (*Edom*. 68–69, 92, 98, 102.).

³⁶ Dicou: *Edom*. 94.

Eredménye inkább arra mutat rá, hogy problematikus Jeremiás prófécijának elsőbbségét – legalábbis részben³⁷ – hangsúlyozni.

De az sem problémamentes, ha a Jeremiás Abdiástól való függőségét akarjuk bizonyítani. Mégis néhány érv emellett szól. Mindenütt, ahol egy régebbi próféciaát idéz egy későbbi szöveg, a régi az újban elhelyezve talál helyet, de nem ennek elején. Azaz, a prófécia nem idézettel kezdődik, hanem a próféta beleágyaz egy korábbi kijelentést saját igehirdetésébe. Abdiás ebből a szempontból kivétel lenne, mert Abd 1–7 pusztá idézet, ha csakugyan inkább arra nem gondolnánk, hogy az ő verziója a korábbi. Ugyanakkor Jeremiás könyvénel igen gyakori a másoktól való idézés. Hogy Jeremiás egy ismert próféciaát több részre oszt és azt saját kompozíciójában különböző módon helyezi el, ismerős számunkra a Moáb elleni prófécijából. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy Jeremiás 49,10 tartalmilag kapcsolódik a 49,16-hoz, de a sorrend fel van cserélve. Azaz Edomot úgy írja le, mint aki a magasban lakozik, a sziklák hasadékaiban. Abdiásnál (Abd 1,6), Jeremiással ellentétben ezután található az a gondolat, hogy a Edom magasból lekerül a földre, amely valóban egységes képet ad. Az Abdiás verziójának elsőbbsége mellett érvel az Abd 1,5 és a vele párhuzamos Jer 49,9 eltérő értelme is:

Abd 1,5 Ha tolvajok törnének reád, avagy éjjeli rablók, (hogy elpusztítottatl!), nem annyit lopnának-é, a mennyi elegendő?!
Ha szőlőszedők jönnének reád,
nem hagynának-é gerezdeket!

Jer 49,9 Ha szőlőszedők törnek reád, nem hagynak gerezdeket, ha éjjeli tolvajok: pusztítanak, a míg nékik tetszik.

Ami Abdiásnál retorikus kérdés, az Jeremiásnál kijelentés. Az elsőbrendű nyilvánvalóan az Abdiásban olvasható variáns. Mert a közmondás szerint még a szőlőszedők is hagynának gerezdeket, a tolvajok is csak addig lopnának, amíg elég. Ézsaut pedig teljesen elpusztítják és kifosztják. Abdiásnál az ellenség nem azonosítható egyetlen néppel, hanem Edom szövetségstársai ők, akik ellene törnek (Abd 1,7).³⁸ Ez egybeesik az Abd 1,1-gyel, mely szerint a követ népekhez küldetik, Edom szövetségeseihez, hogy azokat hadba hívja.³⁹ Igen valószínű tehát, hogy Abdiás szövege, legalább az

³⁷ A jeremiási szöveg prioritását úgy tűnik Huwlyer is elfogadja. Hangsúlyozni kell azonban, hogy Huwlyer nem bizonyítja ezt az elsőbbséget, csupán azt sikerült igazolnia, hogy Jeremiás könyvének kontextusában a prófécia nem idegen (Huwlyer: *Jeremia*. 222; vö. Dicou: *Edom*. 58–70, Raabe: *Obadiab*. 22.). De ugyanez sok más olyan versről elmondható, amely egyértelműen idézet Jeremiás könyvében. Másrészt Huwlyer ezzel még nem igazolta azt, hogy Abdiás könyvében a prófécia kevésbé otthonos. Huwlyer továbbá azt gyanítja, hogy Abdiás a Jeremiás szövegének csak egy szóbeli formáját ismerte (*Jeremia*. 225–26). Ennek a bizonyítékát vélte felismerni abban, hogy a párhuzamos szövegek tartalmukban és formájukban olykor eltérnek egymástól. Amint ezt már korábban is láttuk, ez a jelenség semmiképpen nem igazolja feltételezését, sőt alapot sem szolgáltat e gyanúhoz. A párhuzamos versek formái és tartalmi eltérése sokkal inkább szerzői kreativitással, szabadsággal és szándékossággal magyarázható (vö. Ézs 24,17–18 és Jer 48,43–44a).

Renkema, aki ugyancsak osztja Dicou és Huwlyer álláspontját, az Abdiás szövegének másodlagosságát látja abban, hogy itt a prófécia a többes szám első személyt használja: „hallottuk?” (*Obadja*. 105–106.). Szerinte ez annak a jele, hogy Abdiás a próféciaát egy másik prófétától hallotta. Más bibliai versekkel egybevetve igen kérdéses ez a gondolat (l. Ézs 16,6 | Jer 48,29, illetve a személyváltozást Jer 48,30-ban; vö. még Ézs 24,16). Jer 6,24 és Jer 30,5 világosan mutatja, hogy a próféta beszélhet többes szám első személyben, noha nem próféciaát idéz.

³⁸ A szöveg részben megegyezik Jer 38,22-vel, és valószínű, hogy egy közmondás volt abban az időben. Erre utal az is, hogy Jeremiás 38,22 ezt más emberek szájába adja (vö. Jer 20,10). Nem gondolom, hogy ez a jeremiási verzió elsőbbségét különösebben megalapozná, mint azt Raabe gondolta (Raabe: *Obadiab*. 30.).

³⁹ Egyesek itt arab törzsekre gondolnak (Wolff: *Obadja und Jona*. Neukirchen-Vluyn 1977, 33; Wehrle: *Prophetie*. 257.). Raabe (*Obadiab*. 157.) a szövetségeseket Babiloniával azonosítja. Az ő esetében ez összefügg a könyv datálásáról vallott elméletével. Kérdéses marad azonban, hogy ez az azonosítás lehetséges-e?

Abd 1,1–7 esetén⁴⁰, az elsőbrendű Jeremiás orákulumához képest. Nincs semmi ok arra, hogy egy, a kettőtől független összveget feltételezzünk, amelyre mindkettő alapulna, és főleg nincsen erre bizonyíték.⁴¹

Egy igen érdekes jelenség a párhuzamos szövegek vizsgálata kapcsán, hogy a két könyvben található igeversék költészeti struktúrája nyilvánvalóan más szerkesztési sajátosságokat mutat. Abdiásnál például 3 verssor szerepel ott, ahol Jeremiásnál csak szimpla parallelizmussal van dolgunk:

Abd 1,4* Ha oly magasra szállnál is, mint a sas,
és ha a csillagok közé raknád is fészkedet:
onnan is lerántanálak, ezt mondja az ÚR.

Jer 49,16* Ha olyan magas helyen rakod is fészke-
det, mint a sas,
onnet is lerántanálak téged, azt mondja
az ÚR.

Abd 1,5 Ha tolvajok törnének reád, avagy
éjjeli rablók, (hogy elpusztítottattál!),
nem annyit lopnának-é, a mennyi
elegendő?!

Jer 49,9 [...] ha éjjeli tolvajok:
pusztítanak, a míg nékik tetszik.⁴²

Abd 1,1 és Jer 49,14 egy másik példa a struktúra különbözőségére. Jer 49,14-ben egy újonnan beiktatott állítmány egy újabb parallelizmust hoz létre:

Abd 1,1 Hírt hallottunk az Úrtól,
és hírnök küldetett a népekhez:
„Keljete fel és támadjunk reá haddal!”

Jer 49,14* Hírt hallottam az Úrtól,
és hírnök küldetett a népekhez:
„Gyűljetek össze, induljatok ellene,
és keljete fel a harcra.”

Jer 49,14-et Abd 1,1-re építi és azt bővíti ki.⁴³ Formailag is tehát sokkal többről van szó a párhuzamos prófétai szövegekben, mint egyszerű másolásról. Az idézeteket költészetileg is nyilvánvalóan szándékosan átfomálták.⁴⁴

A próféciában található képek némelyikét érdekes módon megtaláljuk még egy másik helyen is a Bibliában.⁴⁵ Különösképpen jelentős ebből a szempontból Bálám moábita prófétának a Keniták ellen mondott orákuluma 4Móz 24,21–22a-ban:

Erős a te lakhelyed (אֵיחָן מוֹשְׁבֶךָ), és sziklára raktad fészkedet (וְשִׁים בְּסֵלַע קִנְיָה),
Mégis el fog pusztulni Kain (קַיִן).

⁴⁰ Ide kívánczik a megjegyzés, hogy Abdiás próféciája először valószínűleg csak az 1–7 verseket tartalmazta. Ha Abd 1,8 és 15–16 Jeremiással van párhuzamban (Jer 25,15k és 49,12k), akkor valószínű, hogy ebben itt már a szöveg Jeremiás könyvére alapoz. Erre utalhat a הַרְוֵא בְּיָדָם הַרְוֵא kifejezés, amely gyakran szerkesztői hídként működik. Az Abd 1,8-ban található költői kérdés (különbözik az 1,5-től) egy már meglévő kijelentésre tett utalás lehet (vö. Ézs 29,17 utalását Ézs 32,15-re). Ez pedig azt jelenti, hogy Abdiás könyve a fogság korában egy redakción ment keresztül, amelynek keretében a 8–21 verseket a könyvhöz kapcsolták. Noha nincs egyetértés Abdiás könyve kialakulásának tekintetében, abban a tudósok egyetértenek, hogy a könyv legalább egy átdolgozáson ment keresztül. Ugyanakkor, ha ezt elfogadjuk, az Abdiás elsőbrendűségét megkérdőjelező kifogások sok kérdésére választ kapunk.

⁴¹ Így gondolta például H. W. Wolff: *Obadja*. 21. Amennyiben Abd 1,1–7 az ősprófécia (vö. előző jegyzet), akkor ezzel már ez a kérdés is eldőlt. Abdiás fogság utáni datálása az Abd 1,8kk-kel van kapcsolatban.

⁴² Feltűnik itt az, hogy Jer 49,9c szótanilag nem tartalmaz ígét, hanem ennek a mondatnak az állítmánya megegyezik a 9a-ban található igével. Ez a felépítés hasonlít az Abd 1,4-re, ahol a háromsoros parallelizmus első sorának állítmánya mondatnialag a második sorban is ezt a funkciót tölti be.

⁴³ Renkema véleményét, miszerint Abdiást itt csak úgy lehet megérteni, hogyha látjuk azt, hogy Jeremiás szövegét sűrítette le, mert Abdiás kevesebb hangsúlyt fektet a népek felszólítására (*Obadja*. 108.), semmiképpen nem lehet nyomós érven tekinteni.

⁴⁴ Vö. Dico: *Edom*. 67. és Raabe: *Obadiab*. 31. Ezek a formai különbségek tehát semmiképpen nem szóbeli hagyományozással motíválhatók, mint azt Wolff és Huwylér feltételezték (Wolff: *Obadja*. 21. és Huwylér: *Jeremia*. 218.).

⁴⁵ Vö. Hab 2,9 Babilonnal kapcsolatosan és Ézs 14,13.

Nem kizárt azt, hogy a sziklán levő fészek képe és az azzal kapcsolatos allegória éppen innen ered. A Bálám-próféciáira többször is úgy hivatkozik az Ószövetség, mint תְּשֻׁבָה, 'allegória', 'hasonlat', 'példázó beszéd'. Azok a képek, amelyek ebben a próféciában szerepelnek szimbolikus töltetűek.⁴⁶ Valószínű, hogy a 'fészek' (תְּשֻׁבָה), mint Kén/Kain (קַיִן/קַיִן) szimbóluma jelenik meg. Ugyanúgy a 'kőszikla' (סֶלֶט) is lehet metaforikus értékű, amely a Judától délre elterülő hegyvonulatra utalna, amelyet gyakran említ az Ószövetség Edommal kapcsolatban. Mivelhogy földrajzilag az edomiták könnyen azonosíthatók a Kenitákkal, ezért igen valószínű az is, hogy egy ilyen metafora egy Edomnak szóló próféciában kap helyet.⁴⁷

Arám

A Jer 49,23–27-ben található prófécia egy másik olyan szöveg, amely arról tanúskodik, hogy a szerző számára Ámos hasonló idegen népek elleni kollekciója nem volt idegen. Jer 49,27 majdnem szó szerint idézi Ám 1,4-t:

Ám 1,4* Tüzet vetek azért Hazáel házára,
és megemésztí a Ben-Hadad palotáit.

Jer 49,27 És tüzet gyújtok⁴⁸ Damaskus kőfalán,
és megemésztí a Ben-Hadad palotáit.

Ennek a Jeremiásban található próféciának egyes részei megegyeznek Jeremiás más próféciáiban található kijelentésekkel. Így például Jer 49,23a–24 nem más, mint Jer 6,24 úrafogalmazása, amely eredetileg Juda ellen irányult.⁴⁹ A Jer 49,23-ban található kép, „a háborgó tenger, amely nem nyughat” előfordul Ézs 57,20-ban. Ez utóbbi szövegben a kontextus az igaz JHVH szolgája és az istentelen világ közötti ellentét kérdése. A következtetés szerint „a hitetlenek olyanok, mint (תְּשֻׁבָה) egy háborgó tenger, a mely nem nyughatik, és a melynek vize iszapot és sárt hány ki”. Huwylér szerint ez az Ézsaiás könyvének egy későbbi (babiloni fogság utáni) korszakából származó vers átvétele azt sugallja, hogy Jeremiásnak ezt a próféciáját egy későbbi korban szintén átszerkesztették.⁵⁰ De a kép sokkal komplexebb, és nem kizárt az, hogy ebben az esetben a gondolat-kölcsönzés a másik irányban történt. Erre utalnak egyes Ézs 57-ben található adatok, amelyekből kitűnik, hogy Ézs 57 több vonatkozásban is jeremiási próféciákat értelmez.⁵¹ Egy másik fontos megjegyzés itt az, hogy Ézs 57-ben a bölcsességirodalom nyelvezetének jellegzetességei is megfigyelhetők. Igen feltűnő az, hogy ugyanez a kap-

⁴⁶ Vö. pl. az Amálek elleni orákulumot 4Móz 24,20-ban, főképpen a רֵאשִׁית, 'első', 'először' | אֲחֵרֵית, 'utolsó', 'utoljára' használatát.

⁴⁷ Bálám Edom-próféciája Abdiás könyvének más versével is hasonlóságot mutat. Így pl. Abd 1,18 szerint nem marad túlélő (שָׁרִיד) az Edom házában, mert az Úr szőlött. Ugyanez a gondolat megtalálható Bálámnál, a 4Móz 24,19-ben, és a „mert az Úr szőlött” megjegyzés lehet erre az orákulumra való közvetlen utalás. Bálám ugyanakkor azt is elmondja, hogy Edom ellenségének, Izráelnek birtokává (יְרֵשָׁה) lesz. Vö. Abd 1,19. L. még 4Móz 24,19; Abd 1,21; Ám 9,12; Ézs 11,14.

⁴⁸ A יָצָה ige használata az Ámosban gyakrabban található שָׁלַח helyett magyarázható a Jer 49,2 és Ám 1,14 hatásaként.

⁴⁹ Az igét a szerző Babilonra is alkalmazza Jer 50,41–43-ban. Vö. Jer 49,26 | Jer 50,30.

⁵⁰ Huwylér: *Jeremia*. 235.

⁵¹ Egy újabb egység kezdődik Ézs 56,9-cel, amely az azt megelőző résztől határozottal elválik. Ézs 56,9kk számtalan ponton kapcsolódik a Jer 8 és 12-ben található igehirdetésekhez. Ézs 56,9 például szinte szó szerint megegyezik Jer 12,9-cel. Újabb példája ez a két szöveg közötti kapcsolatnak. Ézs 56,9-ben található őrizők ellen mondott beszéd sokban hasonlít Jer 8,8kk-re. A Jer 12,1-ben megfogalmazódó alapkérdésre ad választ az Ézs 57,1.21. Ugyancsak hasonlítanak egymásra a Jer 12,11 és Ézs 57,11. Rendkívül izgalmas három motívum a „gyümölcs”, „száj”, „távol és közel” Jer 12,2-ben és Ézs 57,18-ban található igen eltérő alkalmazása.

csolat a bölcsességirodalom szóhasználatával Jeremiásnál is megfigyelhető.⁵² Bizonyos esetekben egy példabeszéd negatív alakját a próféta azonosítja valamelyik idegen néppel (Jer 50,34 | Péld 23,11).

Babilon

Ha a Jeremiás Babilonnal kapcsolatos próféciáit (Jer 50–51) egybevetjük Ézs 13 és 21 fejezeteivel megfigyelhetjük, hogy a párhuzamos gondolatok, vagy egészen konkrét idézetek itt is számottevően jelentkeznek. Szinte azt is mondhatnánk, hogy Ézs 13 majdhogynem mindenik verse előkerül a jeremiási szövegben. A prioritás kérdése ez esetben is különféle véleményekhez vezetett.

Az Ézs 13–14 eredetét és eredetiségének kérdését vizsgáló Erlandsson szerint ezek a próféciák visszavezetendők Ézsaiás próféta korára, amely egyben azt is jelenti, hogy irodalomtörténeti szempontból előbb alakultak ki, mint Jeremiás próféciái.⁵³ Más kutatók azonban hajlanak arra, hogy Ézs 13-at a Jer 50–51 keletkezése utánra datálják, egészen más perspektívába állítva ezzel a párhuzamos részek kérdését.⁵⁴

Erlandsson érveit főleg az Ézsaiás könyvén belüli szó-, illetve nyelvezésre alapozza, azaz abból, hogy egy szó milyen gyakorisággal jelentkezik Ézsaiás könyvében, próbál a szövegek eredetiségére vonatkozó következtetést levonni. Azonban, amint már előbb is láttuk, egy ilyesfajta megközelítés igencsak sok kérdést felvet, és semmiképpen nem tekinthető az autenticitás legvégsőbb bizonyítékának. Legjobb esetben arról adhat jelzést, hogy két szöveg között valamilyen kapcsolat létezik. A probléma annál is komplikáltabb, ha számolunk azzal, hogy a mai kánonkutatás álláspontja szerint a prófétai iratok későbbi szerkesztői igyekeztek az alapirat stílusát lehetőség szerint követni.⁵⁵ Tulajdonképpen sok Erlandsson által említett összehasonlító szöveganyag ézsaiási eredete, amely Ézs 13–14 eredetiségét hivatott igazolni, sokak szerint kérdéses. Nyilvánvaló, hogy más megközelítést kell tehát keresni. Ám a fő kérdés jelen esetben nem annyira Ézs 13 Ézsaiásra való visszavezetése, mint az a probléma, hogy ez a prófécia elsőbbséget élvez-e keletkezési sorrendben Jer 50–50-hez viszonyítva?⁵⁶ Ézs 13,22 azt a benyomást kelti, hogy Babilon még nem pusztult el, és a prófécia ígé-

⁵² Vö. például Jer 50,34 (51,36) | Péld 23,11 és 22,23 (a Jer 51 és Jer 49 közötti kapcsolatra utal például az, hogy Jer 49,25 és 51,41 egyaránt említi a לְבָבֹן városát). Olvasunk arról, hogy Jeremiásban egy bizonyos kapcsolatban állt a bölcssekkel (Jer 8,8; 9,12).

⁵³ L. S. Erlandsson: *The Burden of Babylon. A Study of Isaiah 13,2–14,23*. Lund 1970. Az Ézs 13 és Jer 50–51 kapcsolatának a kérdését a szerző a 154–59 oldalakon vizsgálja.

⁵⁴ Vö. Volz: *Jeremia*. 387., Blenkinsopp: *Isaiah*. 277–78.

⁵⁵ Így az ún. Második Ézsaiás számos képet vesz át az Elsőtől, sőt egyesek szerint szándékosan úgy írta művét, mint ami nem külön próféciának készült, hanem eredeti célja az volt, hogy a nagy próféta munkájának a folytatása legyen (vö. H. G. M. Williamson: *The Book Called Isaiah. Deutero-Isaiah's Role in Composition and Redaction*. Oxford 1994).

⁵⁶ Hogy Ézsaiás próféciáiban Babilonnal kapcsolatban is közvetítette üzenetét nem zárható ki, mint ahogy azt sokan gondolják. Ézsaiás meglehetősen figyelemmel kísérte a világpolitikai események alakulását, és ezekben az eseményekben Babilonnak igen fontos szerepe volt a 8.–7. század fordulóján. Egy a Merodák-Baladán idejére tehető elleni asszír támadás (mint ahogy azt Erlandsson az Ézs 13 háttérében látta) valószínűleg Júdában is kérdéseket vetett fel, főleg ha arra gondolunk, hogy Babilon a jóval kisebb Júda számára potenciális partner volt egy asszír-ellenes koalíció megszervezésében (vö. 2 Kír 20,12–21). Így semmiképpen nem kizárható, hogy próféciájának egyes részei Ézsaiásra mennek vissza. Ám Ézs 13 egyes elemei mindenképpen azt a látzatot keltik, hogy a Babilonnal kapcsolatos kijelentés később még kibővült. Figyeljük meg, hogy Ézs 13 nem az asszírokat említi Babilon ellenségeiként, hanem a médeket. Ugyanakkor az is fontos, hogy a Babilonról alkotott kép egyértelműen imperialisztikus színekben jelenik meg (D. S. Vanderhooft: *The Neo-Babylonian Empire and Babylon in the Latter Prophets*. Atlanta 1999. 124vv). Így Ézs 13,11 feltételezi, hogy Babilon népeket vitt fogságba. Noha ez a rész Júda fogságát explicite nem említi (mint Ézs 14,2), Ézs 13,11 lehet erre tett közvetett utalás.

retei még a jövőre vonatkoznak. Mindenesetre nem tűnik úgy, hogy a prófécia Babilon II. Círusz általi elfoglalása idején vagy azt követően keletkezett volna és ez esemény után mondott prófécia (*vaticinium ex eventu*) lenne.⁵⁷

Hogy Ézs 13 Jer 50–51-hez viszonyítva elsőbbséget élvez, a következő érvek alapján valószínűsíthető. Jer 50–51 egy igen terjedelmes szöveg, amelyben Ézs 13 szinte mindenik verséhez találunk párhuzamot. Mi több, néhány vers többször is előfordul Jer 50–51-ben, mint egy témára írt variáció.⁵⁸ Az Ézs 13-nak egy értelmező bővítése így sokkal valószínűbb, mint azt feltételezni, hogy Ézs 13 a Jer 50–51 összefoglalása lenne. Ezt a következtetést a már előbb látott példák is megerősítik. Jeremiás például hozzáad neveket ott, ahol az eredeti prófécia általánosabban fogalmazott.⁵⁹

Továbbá, Jer 50,29 és 51,5 az „Izrael Szentje” istennevet használja, amely tipikusan jellemző Ézsaiás könyvére. Ézs 13,5 és Jer 50,25 az ellenséget úgy mutatják be, mint JHVH haragjának eszközeit (כְּלֵי זַעַמֹּו). Ez a kifejezés csupán itt jelentkezik, ám eredete valószínűleg Ézsaiásnál keresendő, aki Assurt látta „Isten haragja pálcájának”.⁶⁰ Babel funkciójának ilyen leírását Izrael történetében Hab 1,12 is megerősíti.

Érdekes megfigyelni az ellenség leírását is a két próféciaiban. Utaltam már arra, hogy Jer 50,41–43 Jer 6,22–24-ben is szó szerint megjelenik. Jer 6-ban az ellenség nem más, mint Babilon. Figyelemre méltó az, hogy Jer 50 hogyan alkalmazza ugyanazt az ellenségképet most Babilon ellenfeleire. Mindössze annyit tesz, hogy a „Sion leánya” helyett „Babilon leányát” ír. Babilon ellensége ugyanolyan módon közelít majd el, mint ahogy Babilon maga ellenségként Júda ellen vonult. Az a félelem, amelyet Jeruzsálem átélt a babiloni sereg közeledtével, most éppen ennek a seregnek a félelme lesz. Egykor Babilon volt az északról betörő ellenség, Jer 50 szerint most Babilonra tömnek észak felől.

Az ellenségábrázolás, illetve a címzettek félelmének költői ábrázolása gyakran előfordul az Ószövetségben, és a kép sok esetben sztereotipikus. Azonban a most vizsgált próféciaiban a párhuzamos gondolatok mértéke és koncentrációja azt a látszatot kelti, hogy többről van itt szó, mint egyszerű véletlenről. Jeremiás könyvében az ellenség leírásáról olvasunk a Jer 4–6 részekben.⁶¹ Ha ezeket a próféciaikat Ézsaiás könyvével egybevetjük, úgy tűnik elkerülhetetlen a konklúzió, hogy Ézsaiás ellenségképe

⁵⁷ Amint azt pl. Blenkinsopp feltételezte (Blenkinsopp: *Isaiah*. 277.). Az Ézs 13,22 nyelvezetéhez lásd még Ézs 10,25 és Hós 1,4-t.

⁵⁸ Ézs 13,2 | Jer 50,2; Ézs 13,4 | Jer 50,22; Ézs 13,5 | Jer 50,25; Ézs 13,5 | Jer 50,3; Ézs 13,9 | Jer 51,29; Ézs 13,14 | Jer 50,16–17; Ézs 13,17 | Jer 50,9; 51,1.11; Ézs 13,19 | Jer 50,40; Ézs 13,20–22 | Jer 50,39.40; Ézs 13,5.17–18 | Jer 50,42.

⁵⁹ Ézs 13,7 | Jer 51,1 (Babilon), Ézs 13,2kk | Jer 51,27–28 (Babilon ellenségei). Vö. Erlandsson: *Burden*. 157.

⁶⁰ Lásd ehhez: Ézs 10,5: Asszíria „haragom botja (שֵׁבֶט אַפַּי)” és „pálca az ő kezében az én búsulásom (וּיִמְטֵהוּ הוּא בְרֶדֶם זַעַמִּי)”. Vö. még Ézs 10,15; 41,15. Ézsaiás Asszíria-vízója meghatározó volt Jeremiás számára is, aki Babilont mutatja be úgy, mint pörölyt Isten kezében (Jer 50,17–18.20.23). Ez az analógia magyarázatot ad arra is, hogy miért hallunk különböző hangokat Babilonról ugyanazon a könyvön belül. Robert Carroll szerint áthidalhatatlan szakadék húzódik egyfelől Jer 27, 29, másfelől Jer 50–51 között, így meg is kérdőjelezte a Jer 50–51 eredetiségét (Carroll: *The Book of Jeremiah*. London 1986. 753.). Ám sem Ézsaiás, sem Habakuk számára látszólag nem jelentett különösebb problémát, hogy Asszíriáról, mint Isten haragjának eszközéről beszéljen és ugyanakkor Isten ítéletét is hirdesse ama nép felé.

⁶¹ Vö. Ézs 5,26–30 és Jer 4,4kk főleg 5, 6, 7, 13. Hogy Jeremiásnak ezen próféciai is Ézsaiás igehirdetésének hatása alatt állnak, bizonyítják a következő párhuzamos gondolatok is: Ézs 5,25 | Jer 4,8, Ézs 5,30 | Jer 4,23; Ézs 5,24 | Jer 6,19 (Ézs 3,17kk | Jer 4,30). A Jeremiás és Ézsaiás könyve kapcsolatának rövid vizsgálatához lásd W. Holladay Jeremiás kommentárját (*Jeremiah* 2, Minneapolis 1989. 47–50.).

meghatározta Jeremiás hasonló tárgyú igehirdetéseit,⁶² noha megvannak a sajátosságok is.⁶³

Azt a tényt, hogy a Jer 50 és Ézs 13 szorosán kapcsolódik egymáshoz az is megerősíti, hogy az ellenség hasonló ábrázolása mellett a két szöveg a címzettek félelmét is hasonló színekben rajzolja meg. A szülés előtt álló nő fájdalmának a képe ugyancsak gyakori motívum, és nem mindig mutatható ki közvetlen összefüggés a próféciaik között, ahol ez gondolat előfordul.⁶⁴ Azonban minden okunk megvan arra, hogy intertextuális összefüggésről beszéljünk ott, ahol a közös képek egész halmaza van jelen egy rövid szövegegységben. Ézs 21,⁶⁵ élénk színekben mutatja be, hogy hogyan éli át maga a próféta azt a félelmet, amely majd Babilonra következik, és amelyről pl. Ézs 13,7–8 vagy Jer 50,43 (=6,24) is beszámol.

Ézs 13,7–8 Ezért megerőtlenül minden kéz,
és elolvad minden ember szíve.
És megrémülnek, kínok és fájdalom
fogják el őket,
és szenvednek, mint a szülőasszony;
egyik a másikon csodálkozik,
és arcuk lángba borúl.

Jer 50,43 Hallja a babiloni király az ő hírüket,
és kezei elesnek,
szorongás fogja el őt,
fájdalom, mint a gyermek-szülő.

Az Ézsaiás és Jeremiás Babilon-próféciai közötti kapcsolat mellett kimutatható az összefüggés más próféciaikkal is. Ebben az esetben is hangsúlyozni kell, hogy a próféták gyakran egy korábbi kijelentést egy más címzetre alkalmaznak, mint az, amelyhez a prófécia a maga eredeti formájában íródott.⁶⁶

Következtetés és kitekintés

Az előzőkben arra a kérdésre kerestük a választ, hogy milyen módon játszik szerepet a tradíció, a korábbi prófétai kijelentés az újabb üzenet megfogalmazásában. Az előbb említett példákból kiderül nemcsak az, hogy ennek a tradíciónak nyomai vannak, hanem az is, hogy meglehetősen fontos szerepet játszott. Ennek fontos következményei vannak az prófécia jelenségének megértésében, illetve a prófétai iratok kialakulására nézve is.

Az a tény, hogy egy korábbi prófécia gondolatai egy új igehirdetésben találnak helyet nem jelenti azt, hogy a későbbieknek nem voltak egyedi gondolatai, hogy az idézetek epigon alkotók munkáinak tekintendők, amint azt az Ószövetségstudományban gyakran hangoztatták vagy hangoztatják ma is. Sokkal inkább arra utal ez a jelenség, hogy a későbbi próféták értékelték a korábbi kijelentést. Más szóval ez azt jelenti, hogy a prófétai szövegek értékének elismerése, kanonizációja nem valamikor a fogság utáni időben kezdődik el, amikor a próféciaik beteljesülésének alapján eldöntötték, hogy me-

⁶² L. továbbá Jer 5,15kk | 5Móz 28,49k, illetve a következő próféciaikat: Náh 2,1–4; Hab 1,6–10; Jól 2,2–10.

⁶³ Jeremiás az ellenséget északon lokalizálja (Jer 1,14; 4,6; 6,1,22; 13,20; 46,20; 47,2), Ézsaiás azonban egy távoli földről, a világ végéről beszél (Ézs 5,26; 13,5).

⁶⁴ Jer 49,24; Zsolt 48,6–7; Náh 2,11 (10) | Jól 2,6.

⁶⁵ Ézs 21 keletkezésének és datálásának kérdéseit részletesen tárgyalja A. A. Macintosh: *Isaiah XXI. A Palmyrest*. Cambridge 1980. Mindenesetre nem fér kétség ahhoz, hogy ez a prófécia is korábbi Jeremiásénál. Vö. a következő párhuzamos verseket: Ézs 21,5 | Jer 51,11; Ézs 21,6–9 | Jer 51,12; Ézs 21,9 | Jer 50,2; Ézs 21,10 | Jer 50,26; 51,33.

⁶⁶ Zofóniás könyvére mutatnak a következő párhuzamok: Ézs 13,3,6 | Zof 1,7; Ézs 13,18 | Zof 1,17; Ézs 13,10 | Zof 1,15. Ld. még Ézs 13,6 | Jól 1,15 (Ezek 7.2.17!); Ézs 13,10 | Jól 2,10 és 4,15; Jól 2,2 | Zof 1,15; Jer 50,13 | Zof 2,15; Náh 2,9–10 | Jer 51,13; Jer 51,58 | Hab 2,13.

lyik prófécia képezi majd egy alakuló irodalomgyűjtemény egyes fejezeteit, illetve melyiket zárják ki abból. Sokkal inkább, a prófétai kijelentés egy későbbi orákulumba való felvétele már a kanonizációs folyamat kezdete, amelyben egy korábbi kijelentést egy későbbi próféta megerősít.⁶⁷

A prófécia egy konkrét szituációhoz kapcsolódik. Ám a próféták számára ez úgy tűnik nem jelentette azt, hogy JHVH abban a helyzetben adott kijelentése csak akkor lett volna érvényes. A fentebb említett példákból kitűnik, hogy érdekes módon a legfontosabb hermeneutikai szabály nem a jövődőlés-beteljesedés sémája, hanem sokkal inkább az *analógia* az, amely a próféták szerint a kulcsot adja Isten történelemben való megjelenésének kérdéséhez. Ahogy Ő magát a Midián napján kijelentette, mint szabadító, úgy fogja népét az Asszír hatalomtól is megmenteni (Ézs 9,4). Ha Asszírnia felemeli botját Izrael ellen, mint Egyiptom tette egykor, ugyanolyan módon fog elveszni (Ézs 10,24–25). Láttuk azt, hogy hogyan intézheti a próféta kijelentését minden további nélkül egy másik címzett ellen a nevek egyszerű felcserélésével. Ennek a „minden további”-nak az a feltétele, hogy a megszólított alaphelyzete hasonló az eredeti címzett szituációjához, a körülmények analogikusak. Így Ezékiel a libanoni magas cédrus, Assur példáját használhatja egy olyan próféciaiban, amely Egyiptom gőgjét ítéli meg (Ez 31). Edom fölött olyan ítélet mondatik ki, amely korábban Babilonnak szólt, azért, mert Isten népéhez való viszonyulásában Babilonhoz hasonlóan járt el.⁶⁸ Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy a hasonló szóhasználat nem mindig ugyanarra a személyre utal. Ezért igen elhamarkodott e leírások alapján kijelentést tenni a prófécia egy esetleges történeti háttéréről. A kép lehet, hogy nem kapcsolódik közvetlenül a történelem valamelyik mozzanatához, csupán idézet egy másik prófétától. Az analógia mellett egy másik fontos hermeneutikai elv, amint láttuk, a szerepek retorikai felcserélése. Ahogyan Babel Izrael számára egykor az északra betörő ellenség volt, úgy lesz most ő maga is északi ellenség áldozatává. Nemcsak a korábbi próféciaik tartalma volt meghatározó a későbbi prófétai igehirdetésben, hanem az a mód is, ahogy a korábbi próféciaikat alkalmazzák, azaz a hermeneutikai módszer alkalmazása is tradicionális jelleggel bír.

A prófétai idézetek ugyanakkor a kánon fejlődésének a tanúi is. Ézs 11–12 nemcsak azt bizonyítja, hogy a prófécia szerzője ismerte a 2Móz 14–15 fejezeteit, hanem azt is, hogy ő a 2Móz 14–15-t az általunk ismert formában olvasta.⁶⁹ Amint láttuk, Jer 48 feltételezi Ézs 15–16 bizonyos üdvpróféciainak ismeretét, amelyet az exegéták gyakran későbbi betoldásként értékelték. Természetesen izgalmas marad az a kérdés, hogy hogyan vélekedjünk azokról az esetekről, ahol a másodlagos szöveg nem tartalmazza az elsődlegesnek általunk ismert részeit. Későbbi bővítésnek az eredményei ezek? Említettem egy néhány érvet, amelyből az következtethető, hogy egy szövegrész kimaradása semmiképpen nem lehet pozitív bizonyíték annak kései eredetére nézve. A későbbi próféták idézeteiben megfigyelhető egy bizonyos szelekció. Egyes szövegek elhagyása tulajdonítható

⁶⁷ Ezeket az idézeteket nem ritkán bevezető formulák előzik meg, amelyek a korábbi prófécia iránti tekintélyről tanúskodnak, mint: „mert/amint az ÚR mondta” (Jer 48,8; Jól 3,5; Abd 1,18; Hab 2,13 [| Jer 51,58b]).

⁶⁸ Carroll túl messzire megy, amikor azt állítja, hogy ez az analógia egy szöveg végtelen alkalmazási lehetőségéhez tartozna (Carroll, „Intertextuality and the Book of Jeremiah”, in: *The New Literary Criticism and the Hebrew Bible* [szerk. J Cheryl Exum et al.], Valley Forge 1993. 72.). Amint láttuk, van egy adott keret, amelyen belül az analógia működhet, és ez a keret nem végtelen.

⁶⁹ Ézs 11–12 formailag is ugyanazt a sémát követi, mint az exodust elbeszélő történet (exodus [2Móz 14; Ézs 11] – hálaadó ének [2Móz 15; Ézs 12]).

annak is, hogy az idéző próféta művének teljesen más jellege és fókusza van, mint az elsőnek, amelyből idéz.⁷⁰

A számtalan szó szerinti idézet ugyanakkor azt sugallja, hogy *irodalmi* hatásról van szó, és nem a felhasznált prófécia szóbeli formájának ismeretéről, azaz a próféták a felhasznált szöveget annak valamilyen leírt formájában ismerték. És ha arra gondolunk, hogy ezek a párhuzamok sokszor olyan esetben állnak fenn, ahol az illető próféták időben egymáshoz igen közel végezték tevékenységüket, akkor ez egyúttal azt is jelenti, hogy a próféciákat már meglehetősen korán feljegyezték és nem szóbeli formában, tanítványi iskolák bekapcsolásával terjedtek, mint azt sokan feltételezték és feltételezik.⁷¹ Mi több, bizonyos szövegek esetén az irodalmi forma az egyetlen, amelyben az valaha is létezett (vö. Jer 51,60). Természetesen érdekes marad a kérdés, hogy hogyan jutottak a próféták egymás igehirdetéseinek irodalmi formájához? Anélkül, hogy itt különösebben a részletekbe bonyolodnánk, megemlítendő, hogy erre a legmegfelelőbb hely a kultusz volt. Tekintettel arra, hogy egy próféta, mint pl. Jeremiás igen különböző próféták írásaiból idéz, valószínűtlen, hogy a próféták tanítványi körén keresztül került volna a korábbi szövegek közelébe. Feltételezhetően a kultusz, a templomi archívum volt az a hely, ahol ezeket az írásokat őrizték.⁷²

Történet utalás arra nézve is, hogy hogyan jelenik meg a tradíció a próféták igehirdetéseiben. Egyrészt alkalmazzák azokat az új élethelyzetekben, új címzettek számára, új történelmi körülmények között. Nyilvánvaló a kreatív tendencia is, amely úgy tartalmilag, mint formailag (l. Abdiás – Jeremiás) jelen van. Nyilvánvalóan téves, ha a párhuzamos részek eltéréseiből azt a következtetést vonjuk le, hogy ezek nem álltak közvetlenül kapcsolatban, hogy szóbeli hagyományozás eredménye az eltérés (Huwyler), vagy még veszélyesebb, ha az eltéréseket adott esetben helytelen elírásokként értékeljük (Wolff).⁷³

A fentiekben a hangsúly különösképpen Jeremiás könyvében volt, de utaltam más példákra is. Jeremiás könyvének meglehetősen komplex története van.⁷⁴ Feltűnő-e az, hogy ez a könyv a szövegközi (intertextuális) kapcsolatok példáinak egész sorozatát tartalmazza? Mindenesetre ez a könyv ugyanakkor a Bibliának az a része is, amely leggyakrabban utal a prófétai tradíciónak a próféták igehirdetésén belül elfoglalt jelentős helyére. Természetesen fel lehet tenni a kérdést, hogy beszélhetünk-e úgy az idézetek-

⁷⁰ Éppen úgy, ahogy a Krónikák könyvének is vannak bizonyos részei, amelyek a Királyok könyvében nem fordulnak elő. Am helytelen lenne ebből arra következtetni, hogy minden olyan történet, amelynek a másíknál nincs párhuzama, pusztán írói fikció. Sokkal inkább a két mű funkciója és teológiája az, amely az alapanyag szelektív felhasználását magyarázza.

⁷¹ A próféciák szóbeli hagyományozásának hipotézise így igencsak megkérdőjelezhető. Az ókori kelet világában éppen azt látjuk, hogy az ilyen jellegű próféciákat korán, elhangzásukhoz időben igen közel jegyezték fel, és nem szóban hagyományozták. A prófétai szövegek nem énekek voltak, amelyeket rendszeresen ismételtettek, főképpen nem feltételezhető ez, ha az idegen népekkel kapcsolatos orákulumokra gondolunk. Ezen próféciáknak a funkciója és kötöttsége nagy valószínűséggel kizárja a hagyományozás szóbeli formáját. Az idézetben tanúsított szabadság nem bizonyítéka a szóbeli hagyományozásnak. A fogság utáni próféták is, akiknek az írott próféciák már kétségtelenül rendelkezésükre álltak, gyakran szabadon idéznek.

⁷² Jeremiás templomi funkciójáról l. Jer 29,26–27.

⁷³ Az a tény, hogy a próféták a szövegeket kreatívan alkalmazzák, nem jelenti azt, hogy ez az ószövegségi könyvek áthagyományozásában általában érvényes, azaz hogy a másolással mindig együtt járt volna a bővítés, az átdolgozás. Az idézés szabadsága és a kreativitás összefügg egyrészt a szövegek jellegével, másrészt főleg azzal a funkcióval, amelyet a másodlagos alkotás az új kontextusban betöltött. Ez éppen arra utal, hogy a próféták szándéka több volt, mint egyszerű szó szerinti idézet, mint egyszerű másolás. A kreativitás ilyen formája jelen volt az ókori kelet más népének irodalmi hagyatékában is. Lásd M. C. A. Korpel, „Exegesis in the Works of Ilimilku of Ugarit”. In: *Intertextuality in Ugarit and Israel* (szerk. J. C. de Moor). Leiden 1998. 86–111, főleg 93–96. (ugariti irodalom), Schultz: *In Search for Quotation*. 116–143. (egyiptomi, babiloni, ugariti irodalom).

⁷⁴ Lásd Carroll: „Intertextuality”. 55–78.

ról, mint a „nagy” próféták alkotásairól, lehet-e arról szó, hogy a próféták egymástól idéztek. Wildberger, Volz, Huwylér és sokan mások igyekeznek a felismert párhuzamokat későbbi redaktorok, későbbi epigonok számlájára írni. Valóban, egyes részek, mint például Jer 48,45–46, amely jelen van ugyan az általunk ismert masszoréta szövegben, de hiányzik annak egy valószínűleg korábbi formájából, amelyet a Szeptuaginta örökített meg fordításban, támogathatja azt a véleményt, hogy az idézetek hozzáadása akkor is folytatódott, amikor maga a próféta „befejezte” művét. Ám ez nem zárja ki azt, hogy a korábban elhangzott isteni kijelentések felvétele a próféták eredeti szándéka lett volna. Tulajdonképpen a késői szerkesztői procedúrát sokkal jobban megértjük akkor, ha azt úgy értelmezzük, mint ami precedensekre épül. Wildberger megállapításával, mely szerint egy fogság előtti próféta sohasem idézett egy másik prófétát, a körkörös érvelés igen veszélyes talajra lép, amelyből az egyetlen kiút az, ha feladjuk efféle előítéleteinket és megpróbáljuk az adatokat önmagukban értékelni.

Következésképpen, próféta nemcsak az a személyiség, aki a történelemnek egy adott pontján Istentől látomásban vagy más módon kijelentést nyert és azt továbbadta hallgatóinak, hanem az is, aki egy előbb más próféták által kapott kijelentés aktualitását a saját korában felismeri, és *látást* nyer arra, hogy azt új körülmények között, új hallgatók számára újból alkalmazza. Ebben az értelemben Malakiás nem az utolsó próféta volt és Zakariás sem az utolsó látnok.

Dimensions of a prophet's Mind: Creative Exegete or Unimaginative Epigone?

The role of the prophetic tradition in the oracles foreign nations

Prophets are quite frequently characterised as divine messengers receiving their commission from YHWH every time they had to convey his message to a certain audience. Equipped with full divine authority on the one hand, and a pertinent message suitable for a specific time and space on the other, it seems that little room is left in this picture for the question as to how far the ideas of these prophets may be considered ingeniously unique, and to what extent they relied on previous or other contemporary oracles of their fellow prophets. Can we trace the interaction between different prophecies in the biblical sources? In the event that there was such interaction, how does an old message designed for a specific audience relate to a new public living under different circumstances in which that message is subsequently adapted? Can we detect some of the hermeneutical rules the prophets applied in contextualising their speech? And finally, how far can this process of recontextualisation be considered an inspired way of prophesying?

In this study an attempt is made to demonstrate the importance of such a prophetic tradition in some oracles addressed to foreign nations. It has been argued that this process of recontextualisation may be considered a first step towards the canonisation of what has been considered to be a divine revelation. In the hermeneutics of these prophets analogy is important, far beyond the scheme of prediction-fulfilment. The nature of impact of earlier prophecies strongly suggests that oracles have been recorded at an early stage, and a supposed oral preservation is unlikely. Tradition is adapted in a very creative way, and is just as „inspired” as a prophecy can be. This kind of prophetic activity occurs alongside the more traditional ways of prophesying, but it reaches far beyond the time boundaries of the Old Testament, throwing new light on recent discussions about the „end” of Old Testament prophecy.